

PREDGOVOR

Dvojezični zbornik radova „Povijest jednog sukoba za budućnost novih susreta: Turska prisutnost u Dalmaciji od 16. do 18. stoljeća” Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu kao projektni koordinator realizirao je u okviru kompetitivnog znanstvenog projekta naziva „Susret i sukob kršćanstva i islama u Dalmaciji od 16. do 18. stoljeća prema novo-otkrivenim turskim dokumentima. Reperkusije na sadašnjost”. Financiranje je ostvareno iz programa *New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe* putem javnog poziva za prijavu projekata Ian Ramsey centra za znanost i religiju – Sveučilišta Oxford.

Ideja o pokretanju ovog projekta došla je s činjenicom da je fakultetski centar „Don Frane Bulić” u suradnji s Centrom za hrvatske, mletačke i osmanske studije Sveučilišta u Splitu, počeo objavljivati neobjavljene turske dokumente iz biblioteka i privatnih zbirki, koje je prevodio i uređivao ugledni turkolog Michael Ursinus. Prvi svezak tih dokumenata objavljen 2021. usredotočen je na prostor Poljica, kako mu govori i sam naslov: *Turski izvori u Srednjoj Dalmaciji. Turkish Sources in Dalmatia. Poljica 1. Izabrani dokumenti, 1548– 1689*. Riječ je dokumentima koji su transkribirani, te potom prevedeni na hrvatski i engleski jezik, a u planu je da se s tim projektom nastavi dalje s ciljem da se dođe do što većeg broja dokumenata iz kojih će se još dodatno osvijetliti dio povijesti i povijesnih odnosa nakon dolaska Turaka na ove prostore, ali dati i više poticaja boljem razumijevanju sadašnjeg trenutka i odnosa.

U tom smislu, svrha našeg projekta je i bila pokrenuti znanstveni interes za istraživanje, proučavanje i objavljivanje povijesnih vrela iz razdoblja osmanske vladavine važnih za područje Južne Hrvatske. Vođeni tom idejom, fokus našeg projekta bio je istražiti odnos kršćanstva i islama u Dalmaciji u razdoblju od 16. do 18. stoljeća, ali isto tako dati doprinos poznavanju tih odnosa na području Bosne i Hercegovine. Kako bi se to i ostvarilo, trebalo je provesti interdisciplinarno istraživanje turskih dokumenata iz povijesne, pastoralne, dogmatske, liturgijske, kulturološke, ali i međureligijske perspektive. Posebno nas je zanimalo istraživanje odnosa susret-konflikt između kršćanstva i islama u Dalmaciji od 16. do 18. stoljeća i njegove važnosti za sadašnjost i budućnost. Kao interdisciplinarni i međureligijski projekt, ovo je istraživanje bilo usmjereno na odgovor na

pitanje: „Kako su različite religijske tradicije na našim prostorima bile u međusobnoj interakciji i kako to čine danas?”

Doista, prostor Hrvatske i Bosne i Hercegovine, povijesno gledano, od davnina je bio prostor razdvajanja Istoka i Zapada, prema nekadašnjoj podjeli Rimskog Carstva. Ovo odvajanje je u konačnici, od 11. stoljeća, postalo rascjep između utjecaja Katoličke crkve i Bizanta s druge strane. Od modernog doba postao je prostor u kojem se dogodio sukob još većih razmjera, između kršćanstva i islama, nakon što su Turci osvojili Bosnu u 15. stoljeću. Ubrzo će dobar dio Dalmacije doći pod tursku vlast, a nekoliko će stoljeća napetosti i sukobi vladati na svakom komadiću hrvatskih zemalja. Osobito je napeto bilo u pograničnim područjima gdje je blizina opasnosti onemogućavala društveni razvoj i pretpostavljala svakodnevnu spremnost na borbu, obranu i napad. No u novije doba se na ovaj prostor ne treba gledati samo kao na prostor sukoba, već i na prostor susreta Zapada i Istoka, kršćanstva i islama, te na njemu i od njega početi graditi nove i bolje odnose, a jedna od važnih karika budućega boljitka sigurno je i međusobno bolje upoznavanje.

Dva su dijela našeg istraživanja u ovom projektu vrlo prepoznatljiva. Prije svega, tu je povijesno istraživanje konteksta tog vremena, napravljeno na autentičnim dokumentima i stoga pouzdano i nepristrano, što je uvijek prvi korak koji vodi do boljeg uvida u fenomen koji se istražuju. Druga perspektiva u ovom istraživanju je pastoralna, pri čemu su se istraživači zauzeli za razumijevanje života katoličkog stanovništva na ovim prostorima pod dominacijom i vlašću Turaka. Zaključak je da je u tom razdoblju otvoreno i napravljeno više rana u odnosima koji nisu uvijek bili jednostavni ni dobronamjerni, ali je ipak na razini službenih odnosa uvijek bilo nastojanja da se održi ravnoteža i pravednost. Problematičnija je bila svakodnevica u kojoj su se često događale nepravde i razna kršenja prava koja se nisu mogla sankcionirati. U tom kontekstu bilo je teško stvoriti veze povjerenja i međusobnog poštovanja između pučanstva i vlasti. No, svrha provedenih istraživanja nije bila produbiti ponor suprotstavljenosti i odvojenosti, nego bolje upoznati sebe danas, kao i zaliječiti povijesne rane istraživanjem i boljim poznavanjem u skladu sa smjernicama koje daje sadašnje učiteljstvo Crkve na čelu s papom Franjom.

Naš projekt je započeo 1. svibnja 2023. i trajao je do 31. kolovoza 2024. godine. Znanstveni dio projekta uključio je interdisciplinarno istraživanje

turskih dokumenata, organizaciju međunarodnog skupa u siječnju 2024. godine, te objavu dvojezičnog (HR-ENG) zbornika skupa. Dio projekta koji se odnosio na popularizaciju znanosti podrazumijevao je izradu edukativnog materijala o osmanskoj kulturi u Dalmaciji za srednjoškolsku populaciju i organizaciju jednog predavanja za učenike te izradu web stranice projekta u svrhu daljnje diseminacije rezultata. Na projektu su sudjelovali profesori s našega Fakulteta, ali isto tako i s drugih učilišta iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Stoga izričem svoju zahvalnost svima koji su aktivno pomogli da se ovaj projekt ostvari. Na poseban način svim predavačima na znanstvenome skupu, ali onda i svima drugima koji su nam omogućili da projekt uspije, od potpore naše institucije (od Uprave do osoblja), Županije Splitsko-dalmatinske, Općine Klis i Kliških uskoka. Na poseban način zahvaljujemo i donatoru projekta Ian Ramsey Centre for Science and Religion - University of Oxford. Vjerujemo da će ovaj zbornik biti koristan i poticajan mnogim istraživačima povijesnih odnosa i graditeljima mostova bolje budućnosti.

Ivan Bodrožić

PREFACE

The bilingual conference proceedings “*The History of a Conflict for the Future of New Encounters: Turkish Presence in Dalmatia from the 16th to the 18th Century*” was carried out by the Faculty of Catholic Theology at the University of Split as the project coordinator within the framework of the competitive scientific project entitled “*The Encounter–Conflict Relation between Christianity and Islam in Dalmatia from the 16th to the 18th Century. Relevance for the Present and Future*”. Funding was provided through the *New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe* program via a call for research project proposals by the Ian Ramsey Centre for Science and Religion at the University of Oxford.

The idea for initiating this project emerged from the fact that the faculty’s Research centre “Don Frane Bulić”, in collaboration with the Centre for Croatian, Venetian, and Ottoman Studies at the University of Split, began publishing previously unpublished Turkish documents from libraries and private collections, which were translated and edited by the esteemed turkologist Michael Ursinus. The first volume of these documents, published in 2021, focuses on the Poljica region, as indicated by its title: *Turkish Sources in Central Dalmatia. Poljica 1. Selected Documents, 1548–1689*. These documents were transcribed and translated into Croatian and English, with plans to continue this initiative to discover as many documents as possible, shedding further light on the history and historical relations following the arrival of the Turks in this area, also providing more motivation for a better understanding of both the historical context and current relationships.

In that sense, the purpose of our project was to initiate academic interest in researching, studying, and publishing historical sources from the Ottoman period, crucial for Southern Croatia. Guided by this idea, our project aimed to examine the relationship between Christianity and Islam in Dalmatia from the 16th to the 18th century but also contribute to understanding these relations in the area of Bosnia and Herzegovina. Achieving this required interdisciplinary research into Turkish documents from historical, pastoral, dogmatic, liturgical, cultural, and interreligious perspectives. We were particularly interested in examining the encounter-conflict relations between Christianity and Islam in Dalmatia during this period

and its relevance to the present and future. As an interdisciplinary and interreligious project, this research sought to answer the question: *“How have different religious traditions in this area interacted in the past, and how do they interact today?”*

Indeed, historically speaking, the area of Croatia and Bosnia and Herzegovina has long been the area of division between East and West, dating back to the division of the Roman Empire. Eventually, by the 11th century, this division became a rift between the influence of the Catholic Church and Byzantium. In modern times, this area became the stage for a larger-scale conflict between Christianity and Islam following the Turkish conquest of Bosnia in the 15th century. Soon after, much of Dalmatia came under Turkish rule, leading to centuries of tension and conflict throughout the Croatian lands. It was particularly intense in border areas, where the proximity of danger suppressed social development and implied constant readiness for battle, defense and offense. However, in present times, this region should not be viewed only as an area of conflict but also as an area of encounter between East and West, Christianity and Islam, serving as a starting point for building new and better relationships, with mutual understanding being a vital link for a more promising future.

Two aspects of our research stand out in this project. First, the historical investigation of the period's context, based on authentic documents, offers reliable and unbiased insights which is an essential first step in understanding the phenomena under study. The second perspective is pastoral, with researchers focusing on the life of the Catholic population under Turkish rule. The findings reveal that this period opened a number of wounds in relationships that were not always simple nor benevolent. Nonetheless, at the official level, efforts were consistently made to maintain balance and justice. Everyday life, however, was more fraught, with frequent injustices and rights violations that often went unaddressed. In such a context, building trust and mutual respect between the population and authorities proved challenging. The project's aim was not to deepen historical divisions but to better understand ourselves in the present and heal historical wounds through research and knowledge according to the guidelines of the Magisterium of the Church, led by Pope Francis.

Our project ran from May 1, 2023, to August 31, 2024. The scientific part included interdisciplinary research into Turkish documents,

organizing an international conference in January 2024, and publishing the bilingual (Croatian-English) conference proceedings. The outreach component included creating educational materials on Ottoman culture in Dalmatia for high school students, organizing a lecture for students, and developing a project website to disseminate results further. The project involved professors from our Faculty and other institutions across Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Serbia. I extend my gratitude to everyone who actively contributed to the project's success, especially the speakers at the conference and those who supported us – our institution's administration and staff, the Split-Dalmatia County, the Municipality of Klis, and the Klis Uskoks. And a special thanks goes to the project's benefactor, the Ian Ramsey Centre for Science and Religion at the University of Oxford. We hope this volume will prove useful and inspiring to researchers of historical relations and those dedicated to building a more harmonious future.

Ivan Bodrožić

SADRŽAJ

Predgovor	5
IVAN BODROŽIĆ – MAJA RONČEVIĆ	
Važnost Klisa u vrijeme osmanske vlasti (1537.-1648.) prema novoobjavljenim turskim dokumentima	9
ZDENKO DUNDOVIĆ	
Pokršteni Turci u 17. stoljeću prema matičnim knjigama župe sv. Dujma u Splitu	33
NEVEN ISAILOVIĆ – ALEKSANDAR JAKOVLJEVIĆ	
Uloga hercegovačkog sandžaka u širenju Osmanskog utjecaja na područje između Neretve i Cetine u kasnom srednjem i ranom novom vijeku	101
MILENKO KREŠIĆ	
Između Mletaka i Osmanlija: katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije u vrijeme mletačko-osmanskih ratova u 17. i 18. stoljeću	123
ALOJZIJE ČONDIĆ	
Pastoral i glagoljaši u Poljičko-radobiljskomu dekanatu i Makarskoj biskupiji pod turskom i mletačkom vlašću	149
IVICA JURIĆ	
Specifičnosti pastoralnog djelovanja franjevac na području Dalmacije pod osmanskom vlašću	173
NIKOLA VRANJEŠ	
Obrisi pastoralnih aktivnosti na području današnje Like u vrijeme turske vladavine (XVI. – XVIII. st.)	213
KLARA ČAPALIJA	
Vjerske drugosti na grafikama iz knjižnih izdanja koja se čuvaju u knjižnici franjevačkog samostana Uznesenja Marijina na Poljudu ..	227
IVAN MACUT	
Susret kršćanstva i islama u misli pape Franje. Apostolska putovanja pape Franje u islamske zemlje ili u zemlje sa značajnim ili većinskim udjelom muslimana.	251

Preface	269
IVAN BODROŽIĆ – MAJA RONČEVIĆ	
The Importance of Klis During the Ottoman Rule (1537-1648), According to Newly Published Turkish Documents	273
ZDENKO DUNDOVIĆ	
Baptised Turks in the 17 th Century According to the Parish Registers of the St. Dujam Parish in Split	299
NEVEN ISAILOVIĆ – ALEKSANDAR JAKOVLJEVIĆ	
The Role of the Sanjak of Herzegovina in Ottoman Expansion Between the Neretva and Cetina Rivers During the Late Middle Ages and Early Modern Period	373
MILENKO KREŠIĆ	
Between Venetians and Ottomans: Catholics of the Trebinje-Mrkan Diocese During the Ottoman-Venetian Wars in zhe 17 th -18 th Century	401
ALOJZIJE ČONDIĆ	
Pastoral Care and Glagolitic Priests in the Poljica-Radobilja Deanery and Makarska Diocese During Turkish and Venetian Rule	431
IVICA JURIC	
Specific Aspects of Pastoral Activities of the Franciscans in the Area of Dalmatia Under the Ottoman Rule	461
NIKOLA VRANJEŠ	
Outlines of Pastoral Activities in the Area of Today's Lika During the Period of the Turkish Rule (16 th -18 th Century)	511
KLARA ČAPALIJA	
Depictions of Religious Otherness in the Graphics Found in Book Editions Housed in the Library of the Franciscan Monastery of the Assumption of Mary in Poljud	525
IVAN MACUT	
The encounter of Christianity and Islam in the Thoughts of Pope Francis. Apostolic journeys of Pope Francis to Islamic countries, or countries with either a significant or majority share of Muslims .	551